

ВРУЋЕ ЛЕТО ЗА НЕМАЧКЕ ОКУПАТОРЕ

»

Све мере окупаторске војске и полиције да зауставе талас ослободилачких акција у Београду и Земуну нису донеле никаквих резултата ни у августу месецу. Непрекидне блокаде читавих крајева, ноћни претреси, проверавање легитимација, хапшења на улици већ и када се састане група од неколико људи да разговара, прогањање радника у предузећима, нарочито оштар однос према оним радницима на које се сумња да су комунисти и друге мере притиска и застрашивања нису ослабили борбени елан београдских ударника и свих бораца за ослобођење.

ДИВЕРЗИЈЕ И АТЕНТАТИ ПРОТИВ ОКУПАТОРА И ИЗДАЈНИКА

Борбене акције противу окупатора настављене су већ сутрадан пошто је немачки командант Србије прогласио опасно стање и издао прокламацију о кажњавању Београда плаћањем контрибуције.

На дан 1. августа, око 5 часова изјутра, дошло је до снажне експлозије у столарској радионици фолксдојчера Армина Бетка у Гарашаниновој улици број 47, која је радила за немачку војску и у којој су искључиво били упослени фолксдојчери. До експлозије је дошло на тај начин што је у радионици била запаљена динамитна маса с капислом, чија је експлозија нанела штету. Према тврђењу полиције, саботажу је извео Крста Ћатовић, бивши калфа ове радионице, који је уочи саме експлозије долазио тамо. Полиција није успела да га пронађе ради хапшења.

Истог дана око 7 часова увече, у Чика-ЈБубиној улици, у непосредној близини немачке Ортскомандантуре, био је извршен покушај паљења једног немачког аутомобила помоћу бензинске бомбе.

Већи број акција и диверзија био је извршен у београдским предграђима насељеним претежно радничким станов-

ништвом. У Макишком насељу, 3. августа, између 6 и 8 часова изјутра, био је пресечен један телефонско-телеграфски стуб и на тај начин покидане све везе у овом крају. Полицији је и овога пута остало само да констатује да све мере потраге нису дале никакве резултате.

Истовремена акција извршена је истог дана по подне на 9. км пута Београд—Смедерево. Ову акцију извела је група ударника средњошколаца из IX београдске мушке гимназије. Управо у тренутку када је стуб већ био пресечен, наишла је немачка патрола и у потери за ударницима успела је да ухвати вођу групе Јована Гајгера, ученика VII разреда, иако се овај био склонио у оближње сеоске куће.¹⁾

У атару села Миријева група београдских ударника покидала је телефонско-телеграфске жице у ноћи између 4. и 5. августа.

Ударна десетина радника омладинаца из Раковице 5. августа запалила је око сто снопова пшенице, сложених у крстине, на имању манастира Раковице. Овај пожар требало је да се пренесе на суседни немачки барутни магацин, међутим ватра није захватила немачко складиште.

У први сумрак тог истог дана, око 19 часова, код Панчевачког моста, иза насипа, наоружани ударници испалили су из две пушке око 15 пушчаних метака на немачког поручника Курта Валдмана и полицијског инспектора Кришмана, који су се возили аутомобилом из Београда за Панчево. Немачка полиција и војна стража код понтонског моста за Панчево нису могли пронаћи виновнике ове акције.

И друге диверзије ударници су извршили тог истог дана. У више београдских улица, као и по околним друмовима, разбацани су трокраки, 7 ст дугачки ексери, начињени у облику пирамиде. У полицијском извештају о томе се каже: „Ове направе су тако подешене да, како год се баце, увек се поставе у такав положај да један руб остане у вертикалном положају и мора да оштети аутомобилску гуму.“ Ове направе београдски ударници добијали су, како је речено, од својих другова из Земуна. Командант Србије известио је 6. августа команданта Југоистока да су у Београду од ових „јежева“ оштећене 22 аутомобилске гуме. Изгледа да је том приликом највећу штету претрпео један немачки аутомобил са подофицирима који су вршили контролну периферијску службу око 10,30 часова на друму Београд—Обреновац, крај Макишког насеља.

Тих дана велико узбуђење грађана на Котеж Неимару изазвала је експлозија паклене машине у Хаџи-Миљентијевој улици број 68, у стану инжењера Ивана Перишића. Радећи на једном специјалном задатку, комунисти Лазар Симић, шпански борац, и његова жена Рахела Барух при-

О Јовану Гајгеру и његовој групи види стр. 112.

премали су у том стану експлозив за диверзантске акције. Како рецепт за састављање експлозива није био добар, догодила се експлозија. Лазар Симић и Рахела Барух били су рањени и као рањеници ухапшени и одведени у затвор.²⁾

На сличан начин избиле су експлозије приликом тајне припреме експлозива још раније, 4. јула, у Драгачевској улици број 17, где је експлозив припремао радник и бивши шпански борац Мато Видаковић, и 21. јула у Которској улици број 10, где је на припремању експлозива радио инж. Јован Божовић.³⁾ Ове експлозије такође су избиле услед рђавог упутства за справљање експлозивне масе.

Велики број акција београдских припадника народно-ослободилачког покрета принудио је немачку и домаћу полицијску службу на огорчену одбрану. Полиција ужурбано шири мрежу својих агената не би ли некако продрла у организације народноослободилачког покрета, посебно у ослободилачке ударне групе и десетине како би их спречила у извођењу акција. Почетком августа полицијски агенти успели су да заврбују изванредну чврстину, због чега у предузећима, на која су, услед концентрације радника,

²⁾ *Лазар Симић* (Видин, 1917—1941), инжењер, као комуниста радио је 1936—1937. у Друштву инжењера и техничара. Партија му је често поверавала најделикатније техничке послове. Године 1937—1939. борио се у Шпанији на страни Републике. Учествовао је у организовању Покрајинске партијске конференције у Београду јула 1940. године. Био је ожењен *Рахелом Барух* (1917—1941), кројачком радницом, која је заједно с њим обављала важне илегалне партијске послове. Симић је такође често путовао као партијски курир из Београда у унутрашњост. Приликом поменуте експлозије у Перишићевом стану, Рахела је била рањена у стомак и по лицу, а Лазар у руке. Обоје су у полицији показали изванредну чврстину, због чега су убрзо после хапшења изведени на стрељање.

³⁾ *Јован Божовић*, инжењер, справљао је експлозив у поменутом стану заједно са санитетским помоћником Стеваном Јанковићем. Приликом експлозије Божовић је био ухапшен и с групом другова изведен на стрељање већ 21. јула 1941. — Изгледа да је у вези с поменутиим експлозијама јула 1941. био ухапшен *Мустафа Голубић*, стари национални револуционар и комунист. Родио се у Стоцу 1891. и читав живот провео у борби: припадник национално-револуционарне омладине Босне и Херцеговине; добровољац у Балканским ратовима 1912—13; студент и припадник напредног покрета у Француској; добровољац у првом светском рату и један од организатора добровољачког покрета у Русији за Србију; учесник у повлачењу српске војске преко Албаније; затвореник у вези са Соаунским процесом; заточеник на Крфу; поново студент у Француској; емигрант у Бечу, где 1920. постаје члан КПЈ; покретач и сарадник илегалних партијских листова; учесник партијских конгреса и саветовања; од 1927. до 1940. живео је и радио у СССР-у. У земљу се вратио 1940. године, вршећи специјалне задатке. Ухапшен је од стране Гестапоа под лажним именом Лука Лукић. У затвору је био подвргнут посебним тортурама. Јер су гестаповци држали да имају у рукама „велику комунистичку зверку“. Голубићу су поломиле и ноге и руке, али од њега нису могли дознати ни његово право име. Убијен је већ крајем јула 1941. године.

обраћали изузетну пажњу, знајући да је радничка класа носилац борбе за ослобођење. Исто тако полиција је обавезала све настојнике по кућама да обавештавају агенте о свакој, ма и најмањој сумњивој појави.

Разумљиво је да је ослободилачки покрет морао енергично иступити против полицијских агената и свих провокатора у служби окупатора. Због тога, почетком августа, по упутству руководиоца ослободилачког покрета, ударне групе почињу да врше атентате на поједине мање или више познате полицијске агенте и њихове доушнике.

Један од најпознатијих полицијских агената у граду, Вујковић, тога лета био је именован за шефа концентрационог логора на Бањици. Ударна група радника металаца припремила је 5. августа, око 8 часова изјутра, атентат на агента Вујковића. У овој акцији учествовали су: Радомир Марковић Гембеш, Драгослав Божић Шон, Цане Вићентијевић, Михајло Францези и Милан Посавац.⁴⁾ За атентат је било изабрано погодно место код Шарене ћуприје на АЕалском друму. Туда је Вујковић редовно пролазио, возећи се у приколици мотоцикла. Управо на том месту пут скреће и мотоцикл је морао да успори вожњу. Ударници су се распоредили тако да Вујковића дочекају други, ако акција првих не успе. Први је бацио бомбу Францези, али прерано. Затим је Божић хтео да опали метак из револвера, а метак се заглавио. Тада су Марковић и Вићентијевић са неколико револверских хитаца ранили Вујковића, док је возач погинуо. Вујковић је остао висећи у приколици и сви су мислили да је и он мртав, па су се брзо уклонили. Међутим, Вујковић је само био тешко рањен и касније се опоравио у немачкој војној болници.

Неколико дана после покушаја атентата на Вујковића извршен је, 7. августа, атентат на једног другог агента. Посебно организована ударна тројка на Карабурми убила је једну шпијунку, радницу из штофаре Владе Илића, која је неколико дана раније својим потказивањима омогућила полицији да ухапси три радника комуниста у истој фабрици. Ударна тројка пресрела је ову шпијунку и револверима је

⁴⁾ Група ударника коју је водио Радомир Марковић Гембеш била је састављена од неколико омладинаца-радника, запослених углавном у фабрикама „Нестор“ и „Микрон“. Већина их је до окупације рачила у спортском друштву „Јадран“, у коме су скојевци и чланови КПЈ имали веома јаког утицаја. Ови омладинци су већ 1940. учествовали у разним демонстрацијама и штрајковима и истицали се нарочито на штрајкачким стражама и у тучама против штрајкбрехера. У лето 1941. њихова ударна група извршила је мноштво диверзантских акција против немачке војске и домаће полиције. Атентат на Вујковића свакако спада међу највеће њихове подвиге. Током рата сви су ови ударници погинули у борби против окупатора, а остао је жив само Милан Посавац, данас службеник у предузећу „Телеоптик“.

ликвидирала. Њену смрт чак је унео командант Србије у свој извештај од 7. августа за Команду Југоистока.

Недељу дана касније био је извршен покушај атентата на полицијског агента Јеремића.

Крајем месеца (29. августа, око 19,30 часова) припадници једне ослободилачке групе сачекали су полицијског агента Жику Јовановића пред његовим станом и улици Господара Вучића број 220. Он је том приликом био рањен у трбух и ноге, али је преживео. Ударници су благовремено измакли полицијским потерама.

Борба против полицијских агената и припадника немачке војске створила је у Београду такву ситуацију да ни немачки официри ни полицијски агенти нису више смели да се крећу сами, нарочито у раним јутарњим и касним вечерњим часовима. Полицијски агенти толико су се бојали осветничке ослободилачке руке да чак из својих станова нису смели ићи у канцеларије у Управу града Београда, већ их је рано ујутру испред станова купио један полицијски аутомобил и увече их поново развозио кућама.

Тако су ударници и диверзанти, почетком септембра, из многих улица, нарочито на периферији, потпуно потисли полицијске агенте и по њима једино су крстариле наоружане немачке војне патроле. То је омогућило слободније кретање на улицама оних комуниста и скојеваца које су домаћи полицијски агенти познавали.

Београдски и земунски ударници стицали су такође све већу вештину и искуство у диверзијама и саботажама. Они су 8. августа изазвали два пожара у немачким војним зградама. Око 9 часова избио је пожар у једној школи у којој је била смештена немачка тајна радио-станица. А нешто касније почео је да гори кров на згради војне ауто-команде. Изгорео је читав један део крова, иако су ватрогасци пожар угушили. Пожар је био толико снажан да је из даљине изгледало као да горе све околне зграде. И у једном и у другом случају полиција није успела да открије ударнике који су изазвали ове пожаре.

Упоредо с тим акцијама, свакодневно су, у великом броју улица, освитале ослободилачке пароле: „Ништа окупаторима!“, „Напоље са окупаторима!“, „Смрт издајницима!“, „Смрт фашизму!“ и друге.

Једна група ударника успела је 11. августа, у самом центру, да прекине све телефонске водове, а друга је у Звечанској улици извела то на тај начин што је једну дебљу жицу пребацила преко телефонских жица и изазвала кратак спој, а затим на том месту покидала све жице. Између Жаркова и Чукарице 13. августа поново пресецањем два телефонско-телеграфска стуба, биле пресечене телеграфско-телефонске линије. Истога дана и на путу Београд—

Смедерево једна група ударника, на челу са кројачким радницима Драгутином Стојнићем и Живојином Базановићем, покушала је да обори један телеграфски стуб.⁵⁾

Поједине ударне групе изводиле су праве партизанске акције у непосредној близини Београда. У ноћи између 13. и 14. августа осам наоружаних ударника упало је у рудник „Црвени брег“ под Авалом, у атару општине рипањске. Ударници су ранили чувара који је пружао отпор, а једног радника везали, затим им припретили и затражили да одмах даду кључеве од канцеларија и магацина. Ушавши у магацин, ударници су из складишта рудника однели око сто килограма експлозива „амонал“, око 100 м фитиља за паљење и 500 комада каписли. Пошто су све ово купили, превили су рањеног чувара, а везаног радника одвезали и рекли им да су комунисти и да им је циљ да заведу ред у Србији. Према сећању неких учесника, у овој акцији учествовали су ударници Мирослав Букумировић, Милија Цветић и други. Заплењени експлозив коришћен је касније за друге акције у граду, а један део достављен је околним партизанским одредима.⁶⁾

Тих дана у граду је изазвано још неколико пожара. Илегалци су 14. августа, око 5 часова, убацили три флаше са запаљеним бензином у гаражу инж. Георга Штерна у Браничевској улици број 4, где се налазило више немачких војних аутомобила. Ватра је захватила један немачки аутомобил.

Сутрадан, 15. августа, око 5,30 часова изјутра, извршен је покушај паљења радионице за вулканизирање гума „Вулкан“, власништво Александра Вукелића, у улици Књегиње Зорке 95, која је радила за немачку војску. Али док ова акција није нанела штете окупатору, истога дана око 9 часова пре подне избио је пожар који су изазвали борци за

⁵⁾ *Драгутин Стојнић* и *Живојин Базановић*, одмладинци, кројачки радници, често се помињу у сећањима савременика и у полицијским документима као веома активни ударници. Њихова ударничка група у лето 1941. извела је неколико диверзантских и саботажних акција, претежно у околини Цветкове механе и на терену према Малом Мокром Лугу.

⁶⁾ *Мирослав Букумировић* (1914—1942), правник, припада учитељској породици Букумировић, чија се већина чланова борила за циљеве радничког покрета и учествовала у његовим многобројним акцијама. Као студент неуморно је радио у студентској организацији. Непосредно после капитулације био је члан Рејонског комитета КПЈ V рејона и ту веома савесно организовао прикупљање оружја, санитетског материјала, хране, одеће и обуће за партизанске одреде. Једном приликом успео је да се отргне агентима који су покушали да га ухапсе у Трнској улици. При покушају пребацивања у партизански одред, био је ухапшен код села Рашке и спроведен у Београд. На саслушању у Управи града притрчао је прозору, разбио га, скочио с велике висине у двориште и остао на месту мртав. — *Милија Цветић*, данас пензионер.

ослобођење на имању државног завода на Бањици, на чијем су се терену налазили сено и слама, намењени немачкој војсци. Том приликом изгорело је око 2.000 кг сена и око 2.500 кг сламе у знатној вредности.

Велики број акција противу окупатора изведен је у Земуну хемијским средствима. Августа месеца ударници су упаљеном хемијском смесом извршили диверзију у немачком магацину са кожом и том приликом изгорело је око 20 вагона коже.

Тежиште борбене активности земунских ударника концентрисано је на авионе и складишта бензина и муниције. Партијска организација у фабрици „Телеоптик“ организовала је систематску саботажу производње авионских инструмената. Уместо сто сперо-хоризоната, како су Немци планирали, произвођено је свега 20 комада месечно, а ни они нису увек били исправни.

Из фабрике авиона „Змај“ комунисти и скојевци, користећи се небудношћу немачких стражара, свакодневно су износили муницију и бомбе, а једна група диверзаната изнема је чак и расклопљени митраљез, који је касније доспео у руке партизана на Фрушкој гори.

У складишту фабрике „Змај“ ударници су организовали експлозију у сандуцима са демонтираним деловима авиона, који су били спаковани ради упућивања у Немачку. Том приликом изгорела је знатна количина ратног материјала.

Један комуниста-ударник, који је радио у немачкој команди за прикупљање делова авиона, авионских бомби и противавионске муниције, убацио је запаљиву смесу у сандук са муницијом у подземном склоништу бивше фабрике „Рогожарски“, прекопута аеродрома. Експлозија је била тако јака да су чак стубови од армираног бетона, који су се налазили на улазу у складиште, били одбачени на око 300 метара, а услед детонације разбијена су стакла на прозорима околних зграда. Том приликом 20 авионских бомби отишло је заједно с немачким стражаром у ваздух.

У Земуну су, такође, на улицама паљени немачки аутомобили. Ударник Сава Михаић⁷⁾ потпалио је једну немачку приколицу која је служила за превоз радника до аеродрома. Две девојке, ударнице, запалиле су један немачки камион у самом центру Земуна, у близини католичке цркве.

Из сачуваних извештаја полиције види се да је између Земуна и Земуна—Нови град, као и између Земуна и Зе-

⁷⁾ Сава Михаић (1917—1942), рођен у Црнићу код Стоца, студент, био је један од најборбенијих студената комуниста у земунској организацији. После априлског рата побегао је из бугарског заробљеништва и током 1941—1942. учествовао у великом броју најтежих акција народноослободилачког покрета у Земуну, између осталог и у атентату на шефа усташке полиције. Ухапшен је 6. октобра 1942. и после седмодневног мучења убијен је у земунском затвору.

мунског Поља, 13. августа исечено 8 телефонских стубова, 22. августа — 3 стуба, 28. августа — 2 стуба, итд. Група ударника: Коста Драгићевић, Ђорђе Коларић и Стеван Берко у августу 1941. исекла је надземни војни кабл у Цара Душана улици.⁸⁾

ПОЈАБА БИЛТЕНА ГЛАВНОГ ПАРТИЗАНСКОГ ШТАБА. ПАРТИЗАНИ ПРЕД ГРАДОМ

Док су на улицама испаљивани хици на окупаторске војнике, официре и агенте, док су пламтели пожари на немачким војним објектима, бушене гуме немачких аутомобила и пресецани каблови војних телефонских веза, док су готово у свим крајевима града истицане ослободилачке пароле, када је у Београду окупатор прогласио опсадно стање, почетком августа, у најдубљој илегалности прорадила је штампарија Централног комитета КПЈ. Ова штампарија била је право ремек-дело илегалне партијске технике.

Још октобра 1940. године симпатизери Партије Бранко и Дана Максимовић, службеници, ставили су своје наследство на располагање Партији и од тих средстава у улици Бањички Венац број 12, поред куће Максимовићевих родитеља, почела је изградња специјалне зграде за партијску штампарију. Ова зграда била је тако пројектована да је у подруму имала једну просторију чије се постојање, због нагиба терена, није могло приметити. У ту просторију требало је да се смести тајна штампарија, а улаз је био вешто прикривен, да га полиција не би могла открити. У штампарију се улазило кроз дно једног плакара у соби на спрату.

Целу организацију око изградње зграде и стварања ове штампарије водио је Светозар Вукмановић Темпо, који је у то време руководио техником Централног комитета КПЈ. Зидане зграде било је, међутим, прекинуто априлским бомбардовањем и уласком Немаца у град, али је у мају већ настављено и до краја јула зграда је била потпуно завршена. Посебна конспирација и опрезност морали су бити испољени при набавци и пребацивању штампарске машине. Набављена у Земуну, машина је једним изнајмљеним таљигама превезена до одредишта, то јест на градилиште нове зграде и унесена у тајно склониште, које је затим зазидано. Читав

⁸⁾ *Коста Драгићевић* (Земун, 1920—1942), цртач, члан Комунистичке партије од септембра 1941. Био је истакнут ударник у Земуну. Учествовао је у разноврсним акцијама против окупатора и усташа. Средином 1942. пребацио се у партизанску базу код Белегиша и отишао у одред. У близини Чортановаца заробљен је и рањен у једном сукобу са усташама. При спровођењу за Сремске Карловце усташе су га претукле.

овај посао радили су исти они другови који ће касније живети и радити у штампарији. Уједно је штампарија била снабдевена већим количинама хартије и штампарским материјалом.

По налогу Партије, стан у овој згради закупио је комуниста др Мило Бошковић, лекар. Ради веће конспирације, он је имао да ту отвори ординацију. Поред њега, за рад у штампарији били су одређени Загорка Јовановић, студент медицине, Бранко Ђоновић, графички радник, Слободан Јовић, графички радник, и ЈБубица Ђоновић, Бранкова сестра. Загорка Јовановић била је пријављена под лажним именом супруге др Бошковића, а ЈБубица Ђоновић као кућна помоћница, док су Бранко и Слободан у згради живели и радили илегално.⁹⁾

Штампарија је почела рад штампањем првог броја Билтена Главног штаба Народноослободилачких партизанских одреда Југославије, које је завршено 10. августа. Преко добро организоване техничке мреже, штампани материјали изношени су из ове куће тако да сви они који су материјал примали никако нису могли знати где се налази илегална штампарија. Од почетка августа 1941. и све до почетка септембра 1943. године у овој штампарији штампано је много илегалних партијских и фронтовских материјала. Полиција, и поред свих напора, никад није успела да открије ову тајну штампарију.

По одласку Светозара Вукмановића из Београда, почетком месеца јула 1941, бригу о штампарији у име Централног комитета преузео је Иван Милутиновић, а после његовог одласка (средином септембра исте године) о штампарији се директно бринуо Благоје Нешковић.

Штампарија је била добро снабдевена штампарским материјалом и сви примерци који су изишли из ње били су сасвим јасно и читко отиснути. Рад је у више наврата помагао члан Партије Ђорђе Андрејевић-Кун, сликар и бивши шпански борац. Он је за штампарију радио у дрвету клишеа која су употребљавана за разна издања, претежно као заглавља појединих листова или као илустрације. Тако је Ђорђе Андрејевић-Кун израдио заглавље за прве бројеве

⁹⁾ *Др Мило Бошковић* (1911—1944), асистент Вактериолошког института Ветеринарског факултета у Београду, отишао је касније на партијски рад у Загреб, али је тамо одмах био ухапшен. Издржао је тешко мучење у загребачкој полицији и очувао тајну београдске штампарије. Затим је, као затвореник, био упућен у логор у Старој Градишци, где је многим логорашима пружао лекарску помоћ и где је радио све до друге половине 1944, када је пребачен у злогласни логор у Јасеновцу. Ту је откривено његово учешће у припремама за бекство једне групе логораша и тада је заједно са њима стрељан. — *О Бранку Ђоновићу и Слободану Јовићу* види стр. 311. — *Загорка Јовановић* данас је саветник у Савету за координацију научнот рада СР Србије.

Билтена Главног штаба, као и цртеж партизана с пушком и бомбом који се појављује већ у првим бројевима Билтена.

Појава првог броја Билтена Главног штаба Партизанских одреда Југославије 10. августа 1941. био је велики успех народноослободилачког покрета и Комунистичке партије. У овом броју Билтена штампани су необично значајни документи, између осталог и упутства о задацима партизанских одреда које је одредио и потписао Главни штаб а написао Врховни командант Тито. У том првом броју Билтена такође се први пут објављује парола „Смрт фашизму — Слобода народу!“, која је постала основни поздрав партизана у Југославији за све време рата.

Из Београда је Билтен Главног штаба упућиван у све крајеве Југославије и тамо растуран, а често је умножаван у локалним техникама партијских организација или партизанских одреда.

У исто време, у непосредној околини Београда, као и у читавој Србији, партизански одреди постизали су велике успехе. Они су се обрачунавали са квислиншком жандармеријом и почели вршити прве нападе на немачке војне снаге. У појединим крајевима, у Мачви, на пример, почетком августа 1941. партизани су већ успели да очисте читаве територије од окупатора и њихових домаћих слугу.

Прилив Београђана у партизанске одреде био је све већи. Нарочито је велик број радника и омладинаца одлазио у Посавски НОП одред који је оперисао у непосредној близини града. Већи број бораца ишао је такође у Космајски партизански одред, Пожаревачки одред и друге партизанске одреде.

Београд је веома тесно био повезан с развојем устанка у читавој земљи преко својих бораца, преко курира који су партизанским одредима достављали санитарски материјал, одећу и обућу, путем партијских веза преко којих су комитети на терену и штабови партизанских одреда добијали из Београда директиве. Све акције против окупатора у самом граду биле су, у ствари, само саставни део општег народног устанка који је покренула Комунистичка партија Југославије.

Окупаторски штабови и команданти њихових трупа у Србији осетили су, већ почетком августа, да постојећим снагама неће моћи да савладају устанак. Зато је већ тада генерал Бадер, командант немачких посадних трупа у Србији, од Врховне команде у Берлину тражио да у Србију пошаље нова појачања у полицијским батаљонима. Међутим, 7. августа Хитлерова Врховна команда одговорила је да додељивање ових батаљона није могуће због прешнијих задатака које Немци имају на Истоку. Немачки командант Југоистока, фелдмаршал Лист, 10. августа послао је окупационим хна-

гама у Србији извесна појачања у оклопним колима, а 13. августа и сам је дошао у Београд и у једном оклопном вагону поново конферисао с највишим немачким официрима из окупационог штаба о мерама које ће предузети за угушивање устанка.

Командант Србије се у то време још више забринуо. Он је 12. августа 1941. од Врховне команде тражио да се у Србију пошаље чак читава једна нова дивизија. Али у том моменту Хитлер још није увиђао опасност од устанка у Југославији и није хтео да одваја своје снаге и шаље их на Балкан ради гушења устанка. Већина немачких окупационих функционера у Београду још увек се надала да ће помоћу полицијских и жандармеријских снага устаници моћи да буду савладани. Због тога се у то време приступа појачаном наоружавању жандармеријских јединица. Осим тога, августа месеца отпочело је стварање специјалних љотићевских добровољачких одреда. Фашистичка организација Димитрија ЈБотића успела је да окупи неколико стотина декласираних елемената и да придобије изванредан број бивших официра за службу у овим одредима.

ВЕШАЊЕ РОДОЉУБА НА ТЕРАЗИЈАМА. „НЕК СЕ СРБИ ТУКУ ПРОТИВ СРБА”

Окупациони и квислиншки органи продужили су уједно да врше страховит притисак на српски народ, а нарочито на Београђане. Они су сматрали да ће репресалије и застрашивање бити најбоља одбрана од устанка. Ноћне блокаде појединих крајева града, претреси, малтретирање становника, хапшења и друга полицијска злодела били су свакодневна појава. Како ни све те мере притиска нису могле зауставити акције бораца за ослобођење у граду, а како се устанак у Србији и у целој земљи, упркос свим одбрамбеним мерама војних јединица, и даље брзо ширио, окупатори су се одлучили на нове најдрастичније злочине и мере застрашивања становништва.

У вези са једном акцијом јединица Посавског партизанског одреда у селу Скели, немачки командант Србије одлучио је да спали ово село. Из Бањичког концентрационог логора Немци су у Скелу довели 42 затвореника и стрељали их заједно са још 15 сељака из саме Скеле. Тела стрељаних окупатори су обесили у селу и тако их оставили цео дан, а већи део насеља су спалили. Уједно је у Београду и целој Србији плакатима са крупним словима грађанство било обавештено о овој злочиначкој немачкој акцији, извршеној 15. августа 1941. године.

Два дана касније Немци су начинили још један грозан злочин, надајући се да ће тиме застрашити становништво и борце за ослобођење. У недељу 17. августа Немци су из београдских затвора извели пет затвореника и обесили их наред Теразија о електричне стубове, па их тако оставили цео дан. Тада су на Теразијама нашли смрт: Милан Покрајац, средњошколац из Винковаца, Радомир Јовановић, сељак из Парцана, Велимир Јовановић, сељак из Парцана, Светислав Милин, обућарски радник из Београда, и Јован Јанковић, кројачки радник из Београда.

Београђани су тога дана у немој поворци пролазили Теразијама испод тела немачких жртава, одајући пошту својим несрећним суграђанима. У пивницама код „Атине“ и „Москве“ немачки официри и подофицири мирно су испијали своје кригле пива и повремено бацали поглед на широки транспарент који је позивао на коњичке трке. Маса грађана, стиснутих зуба и тужних очију, кретале су се Теразијама, испуњене огромном мржњом према фашистичким злочинцима.

Народноослободилачки покрет издао је већ следећег дана проглас поводом овог немачког злочина. (Проглас је потписан са „Родољубива српска омладина“, а штампан је, вероватно, у техници Месног комитета КПЈ, у Кашиковићевој улици број 19).

„Овај свирепи злочин који целом свету речито говори о правом лику Хитлерових крволочних хорди“ — каже се у овом прогласу — „дубоко је ранио свако српско срце. Али су се страшно преварили окупатори и њихове домаће слуге, народни издајници, мислећи да ће њиме заплашити наш народ и нас, српску омладину, и пригушити нашу борбу за слободу. НЕ СТРАХ, ВЕЋ. СВЕТИ ПРАВЕДНИ ГНЕВ, НЕ ПОКОРНОСТ, — ВЕЋ ПЛАМЕНА ЖЕЉА ЗА ОСВЕТОМ, НЕ „УМИРЕЊЕ“ — ВЕЋ ЈОШ НЕПОМИРЉИВИЈА БОРБА ПРОТИВ МРСКОГ ТУЋИНСКОГ ЈАРМА, то је одговор Срба, то је и наш одговор на ово последње свирепо зверство достојно Хитлерових хорди. И они који су још јуче оклевали, дижу се у борбу приступајући легијама бораца за част и слободу, за опстанак нашег народа. Још шире и чвршће збијање свих родољубивих снага, још жешћа и беспштеднија борба против окупатора — то мора бити, то је већ наш одговор на злочин од 17. августа.“

Масовна стрељања у Београду и другим местима у Србији током месеца јула 1941, стрељања и вешања у Скли и Београду, затим у Крагујевцу, Пожези и другим местима показала су да су немачки фашисти пошли путем злочина

које су у Србији вршили њихови преци и у првом светском рату. Али овога пута њима се супротставио организовани отпор народа. Зато су окупатори настојали да се пошто-пото докопају припадника народноослободилачког покрета.

Два дана после вешања на Теразијама, Министарство унутрашњих послова објавило је распис о давању новчаних награда за хватање и убијање припадника народноослободилачке борбе:

„Сваки, био званични орган или не, ко после горњег рока убије или ухвати комунисту, члана наоружане банде, биће награђен са 3.000 динара, а ако убије вођу банде, биће награђен са 25.000 динара.”

Окупатори су се надали да ће на тај начин у Београду лакше да се домогну илегалца.

Изгледа, међутим, да су окупациони штабови и нацистички представници у Београду били свесни да војним и полицијским мерама, као и страховитим притиском и застрашивањем становништва неће моћи да угуше ослободилачку борбу. Зато су они, поред свих прописаних мера, разрадили још један, и то перфидан план за борбу противу устаника.

Изасланик немачког Министарства спољних послова у Београду Бенцлер већ 22. јула 1941. године овако је у једном телеграму за Берлин оцењивао стање у Србији:

„Садашња акција комуниста није за потцењивање, поготову што се ради о људима који немају шта да изгубе. Укупан број побуњеника, међутим, није тако велик да српска комесарска влада уз снажну подршку немачких органа не би могла бити господар ситуације. У ствари, дуго одржавање садашњег стања . . . угрозило би ауторитет српске комесарске владе а тиме и немачких окупационих власти. Имамо да бирамо, или: борити се против немира сопственим трупима и сопственом полицијом, што, према досадашњем искуству, а с обзиром на недовољан број посадених трупа, обећава мало успеха и политички није паметно, јер бисмо у том случају били принуђени сами да вршимо стрељања као репресалије а тиме да помогнемо комунистима да против нас изазову и данас мирно српско становништво, — или: појачати наоружање српске жандармерије, опуномоћити српску комесарску владу да установи свој сопствени преки суд и тиме противакцију представити као чисто унутрашњу српску ствар.”

У Берлину нису имали у првом моменту разумевања за овај план. У својим директивама за Београд, немачки министар спољних послова Рибентроп стално је, крајем јула и

почетком августа, инсистирао на прогањању такозване „српске завереничке клике“, тј. оног дела буржоазије који је учествовао у извршењу пуча од 27. марта. Рибентроп је сматрао да ти проенглески кругови учествују у организовању устанка у Србији. Али Бенцлер је енергично инсистирао на изложеном плану. У једној депеши за Рибентропа он, 8. августа, каже:

„Нема овде никакве основе за прихватање мишљења да тзв. српска завереничка клика стоји иза садашњег комунистичког устаничког покрета. Према развоју комунистичког устанка остаци српских војних групација и четници заузели су највише став ишчекивања, а делимично чак и одбијања... Завереничка клика заступа национални великосрпски програм, а комунисти совјетски програм.

Истовремени оштри поступак против комуниста и завереника — истиче Бенцлер — „а тиме, нужно, такође и против националне српске интелигенције, довео би сместа до српско-комунистичког јединства.

Расположиве немачке трупе и полиција сувише су слабе да би с тим могле окончати ...”

Окупатор је, дакле, у српској буржоазији тражио савезника за борбу против устаника. Он је и нашао и налазио могућности за то јер су „остаци српских војних групација према устанку заузели највише став ишчекивања“. Зато су Немци у Београду почетком августа уложили највеће напоре да реализују свој политички план, како би се Срби почели сами тући са Србима. Ради тога они и наоружавају српску жандармерију и одобравају формирање љотићевских добровољачких одреда. Али се нису задржали само на томе.

Током месеца: августа Гестапо је успео да се повеже с председником бившег четничког удружења, Коетом Пећанцем, и његовим четама, које су се стварале по Србији, и да га придобије за борбу противу устаника. После више састанака представника Гестапоа и Пећанца, на планини Букуљи Коста Пећанац је, 26. августа, одржао збор својих четничких команданата у присуству немачких официра и представника Гестапоа, са којима је потписао том приликом споразум о борби његових одреда против партизанских одреда. Пећанац је 27. августа издао проглас српском народу -у коме се представља као вођ свих четника и позива народ на потпуни мир и покорност према окупаторима. На основу овог споразума с Немцима, Пећанац је у Београду, у згради бившег Генералштаба, основао свој штаб четничких одреда.

За борбу против устанка Немци су упорно настојали да придобију широке групе српске интелигенције. Они су намеравали да ангажују високе научне раднике, професоре

универзитета, књижевнике, композиторе, новинаре и друге културне и јавне раднике за политичку акцију против народноослободилачке борбе и смирење побуђеног народа. Немци су нарочито желели да сломе родољубиво расположење које се, у вези с развојем устанка, ширило у круговима интелигенције.

О томе пружа, на пример, речите доказе држање Сената Београдског универзитета, који је августа 1941. године упутио оштар меморандум тадашњим комесарским властима, одбацујући њихов предлог нацрта новог закона о Универзитету. Сенат Београдског универзитета стао је на становиште да се, с обзиром на неизвесну будућност државе, за време окупације не може мењати Закон о Универзитету, као и закони о школама уопште.

У тежњи да створи утисак како је српска интелигенција на страни окупатора, комесарско Министарство просвете, по налогу Гестапоа, почетком августа саставило је један апел српском народу, у коме се народ позива на умирење и поштовање окупаторског реда и мира. Полицијски органи вршили су сваковрсни притисак на велики број научних, културних, политичких и јавних радника у Београду да потпишу овај апел. Предвиђене потписнике сазвао је у згради Општине управник града Београда Драги Јовановић и одржао им је један говор пун претњи. Не налазећи у том тренутку другог излаза, а у тежњи да се спасе затвора и логора, већина позваних потписала је овај апел, који је лист „Ново Време“ објавио 13. августа 1941. године.

Било је, међутим, истакнутих културних и јавних радника који су тада смогли храбрости и одбили све претње и притисак полиције и окупатора.

Познату и истакнуту књижевницу Исидору Секулић наговарао је да потпише апел сам комесарски министар просвете Јонић. Она је одбила. На то јој је овај рекао да још размисли, па ће је позвати телефоном да чује њен коначни одговор. А кад се јавио, упитао је може ли да говори са Исидором Секулић. Она је одговорила:

„Она није код куће.“

„Па ја вас познајем по гласу! Како кажете да нисте код куће?“

„Ја сам ту, али за господина Јонића нема Исидоре Секулић!“

Иво Андрић, један од највећих југословенских књижевника, такође је одбио да потпише поменути апел.

Др Милош Ђурић, професор Филозофског факултета, наговаран од стране једног композитора и професора музике да стави свој потпис испод овог апела, одговорио је овоме: „Лако је теби да то потпишеш, ти свираш у диле, а ја предајем етику!“

Један од најистакнутијих хирурга у земљи, професор Медицинског факултета др Миливоје Костић, такође је одбио да потпише овај апел. Исти апел нису потписали и професор хемије Петар Матавуљ и Сретен Стојановић, вајар.

Многи потписници апела на разне начине изразили су своје колебање приликом потписивања.

Изгледа да су Немци и њихови комесари толико веровали у умирујуће дејство овога апела да је Аћимовић већ сутрадан, 14. августа, упутио јавни позив свима онима који се налазе у шуми да се у року од 8 дана врате кућама и предаду оружје, обећавајући им слободу. Уједно је онима који се у том року не врате кућама претио да ће бити проглашени за одметнике и уцењени.

Али то није био једини апел који су Немци тада успели да организују. Они су, преко својих комесара, извршили притисак и на вођства појединих организација да издају своје посебне апеле, па су тако тих дана Пољопривредна комора, Радничка комора, Адвокатска комора и друге организације објавиле неке прогласе, позивајући народ на смиривање устанка. У исто време квислиншки агитатори разишли су се по свим срезовима да држе зборове грађана, позивајући у борбу против комунизма.

Окупатори и њихове слуге отпочели су тиме уједно једну широку политичку акцију како би унели страх и панику међу становништво, деморалисали устанике, застрашили народне масе. С обзиром на вести које су стизале са Источног фронта о продирању немачких трупа у дубину совјетске територије, с обзиром на кржаве репресалије које су Немци предузимали у нашој земљи, а све у време када је преко Радио-Лондона краљевска избегличка влада позивала народ на мир и стрпљење, уверавајући да још није дошао тренутак за акцију, већ да ће за њу тек доћи време — немачка и квислиншка пропаганда имале су широку основу за своје деловање.

Београђани нису увек могли имати потпуну представу о успесима партизанских одреда и тешком положају у коме су се у том тренутку нашле окупаторске трупе у Србији и другим крајевима земље. Утолико је значајније било њихово учешће у борби.

КРАХ АЋИМОВИЋЕВЕ КОМЕСАРСКЕ ВЛАДЕ.

БЕОГРАД — „ВРАШКО НЕПРИЈАТЕЉСКО ГНЕЗДО“

Према документима нађеним у архиви Недићеве владе, крајем августа Аћимовићева комесарска влада фактички је држала власт само у једном уском појасу од приближно

50 километара око Београда. Чак и сами Аћимовићеви комесари (Васиљевић, Иванић и Дарко Петровић), у једном меморандуму од 23. августа 1941. године, овако су оцењивали тадашњу ситуацију:

„1) У земљи узима маха анархија у највећем степену.

Комунистичке и разбојничке банде убијају државне органе и друге грађане и пљачкају државну и приватну имовину, уништавају државне и самоуправне установе и архиве, уништавају и угрожавају саобраћај.

2) Органи наше власти не показују довољно снаге да то спрече.

Становништво је застрашено и не пружа довољно помоћи органима који би хтели да се против тога боре.

3) Унутрашња трговина животним намирницама показује све знакове необузданог скакања цена.

Питање снабдевања градова хлебом, огревом и машћу је скоро изван нашег утицаја, благодарећи свему напред изложеном."

Бенцлер у једном телеграму Берлину од 27. августа тврди да се немачке трупе, било да иду аутомобилима или железницом, практички могу кретати у Србији само још у пратњи јачег обезбеђења.

Целом овом очајању домаћих окупаторских слугу и немачких штабова крајем августа допринеле су такође и акције бораца за ослобођење у самом Београду, извршене у другој половини августа.

Вешање на Теразијама није заплашило активисте народнослободилачког покрета. Већ сутрадан, 18. августа, у многим београдскрш улицама илегалци су поново исписали ослободилачке пароле: „Доле окупатори!", „Нови поредак значи глад!", „Живела Република!" и друге.

Сутрадан, 19. августа, извршен је покушај да се преку телефонско-телеграфске везе у близини села Жаркова.

Три дана касније, 22. августа, поново је извршен покушај паљења гараже у Браничевској улици број 4. Полицијски стражар, који се налазио у близини гараже, приметио је једног ударника и гонио га, испаливши за њим два метка, али је потера остала без резултата.

Поједини ударници и партијски активисти, у тренуцима када им је претила опасност од хапшења, нису се дали живи у руке полиције или окупатора. Органи Управе града Београда, 23. августа око 17,30 часова, наишли су у парку код Вуковог споменика на ударнике Стевана Глеђу, фирмо-

писца, и Радосава Маринковића, студента. Пошто су их агенти препознали, затражили су од њих легитимације, али су ови потегли оружје. Међутим агенти су били бржи и обојицу су на лицу места убили.¹⁰⁾

У Малом Мокром Лугу такође је забележено да се један ударник 25. августа револвером бранио од покушаја полицијских органа да га легитимишу.

Једна омладинска ударна група, 26. августа око 14,30 часова, покушала је да запали немачки путнички аутомобил испред зграде у Мачванској улици број 11. Аутомобил је букнуо у пламену а ударници су се благовремено склонили.

Друга група ударника, у ноћи 27. августа, престругала је три телеграфска стуба између железничких станица Железник и Остружница и тако привремено отежала саобраћај на овој прузи.

Два дана касније, у Венизелосовој улици, испред зграде број 28, стајао је аутомобил Ђорђа Вељановића. Око 14,00 часова наишле су две омладинке-ударнице и покушале да запале овај аутомобил, али су у томе биле спречене.

Овим акцијама и даље је отежаван положај Немаца у Београду и Земуну. Атмосфера у граду крајем августа била је до крајности напета. О томе речито говори писмо немачког мајора авијације Хелмута С., који је крајем августа 1941. напустио Београд, а које је нађено у његовом стану. Писмо је писано неком Гинтеру. Хелмут у том писму каже:

„Осећам се као да сам пао падобраном у врашко непријатељско гнездо. Град је разрушен и спаљен (не-сентименталне штуче). Прљав. Још све мирише на паљевину. Људи се невероватно крећу и само вуку храну, месо и своје кокосове орахе — лубенице. Кад летим и посматрам из ваздуха ову земљу, изгледа ми врло питома, али није тако, драги мој Гинтер.

Непријатно се овде човек осећа. Тако су били дивни париски дани према овоме што се овде догађа. Овај град је заиста полудео. Погледи мрки и изазивачки. То није чудо јер смо их страшно удесили бомбардовањем. Али већ два месеца овде праште револвери и горе наши камиони. Не знам шта хоће ти њихови

¹⁰⁾ *Стеван Глеђа и Рајко Маринковић* били су активни борци револуционарног покрета пре рата у Београду. Глеђу је полиција хапсила још 1936, а Маринковић је био вредан активист у студентском покрету. Обојица су по окупирању земље савесно пришли извршавању партијских задатака у организовању борбе против окупатора. — Убиство Глеђе и Маринковића усред Београда имало је великог одјека у грађанству, с обзиром да су они показали пример борбености и неустрашивости припадника народноослободилачког покрета. О овом убиству у Београду се дуго причало.

фанатични дечаци када пале новине и гараже или када врше атентате на фелдвеле. Очајничка лудост. Али то није тако просто:

Синоћ сам имао вечеру и сви се жале да се непријатно осећају у овоме граду. Једва чекају да поново полетимо, па макар и на Исток. Имам такав осећај када увече излазим из аутомобила као да ће ми сваког часа неки груби Балканац сручити метак у главу. Како би то била глупа смрт, погинути од куршума неког фанатичног националисте.

Драги Гинтер, ти си стари ратник, али тако нешто ниси доживео. Непокојство кида полако живце. Постаје сувише врело лето у овоме граду на југу Европе."

Заиста, крајем августа Немци су у Београду и у читавој Југославији имали много разлога да се неспокојно осећају, за њих је ту било сувише врело лето. Отуда њихови веома убрзани кораци да организују своју одбрану од устаничког народа, кораци у којима се нису бирала средства.

Како војна и полицијска појачања која су тражили од Берлина никако нису стизала, немачки окупациони функционери били су принуђени да за борбу против народноослободилачког покрета поново покушају да окупе српску реакцију. То за њих није био сасвим лак посао, јер се комесарска Аћимовићева влада, према немачкој оцени, налазила у потпуном распадању, а још није било знакова да читава српска буржоазија жели тесно да сарађује са Немцима.

Крајем августа немачки команданти окупили су у Београду на једно саветовање своје поверљиве људе из редова српских политичара, међу њима Љотића, Аћимовића, Цинцар-Марковића, Милана Недића, Данила Грегорића, Ђорђа Перића и друге, да се договоре како да се нађе излаз из ситуације створене устанком. На том саветовању тражио се човек за председника нове квислиншке владе. Дуго су убеђивали бившег генерала Милана Недића да се прими за председника марионетске владе. После извесног оклевања, Милан Недић прихватио је ту улогу и 29. августа образована је марионетска Недићева влада.

Стварајући ову владу, немачки команданти хтели су да изазову утисак као да Србија сада добија некакву аутономију и да на тој основи окупе националистичку српску буржоазију за борбу против народноослободилачког покрета. Први и основни а и главни задатак Недићеве владе био је да окупи све националне снаге за политичку борбу против устаника и да формира специјалне оружане одреде, тобожњу српску војску, који ће одмах поћи у акцију против партизанских одреда. Немци су том приликом одлучили да се у

недићевским одредима наоружа до 15.000 људи, чији је задатак био да одмах крену да „чисте“ Србију од „бунтовника“.

Недић и њему блиски кругови веровали су да ће немачким оружјем моћи да угуше устанак који је организовао Комунистичка партија. Непосредно по оснивању владе, на пријему код генерала Данкелмана, немачког команданта Србије, Недић је у свом говору патетично рекао:

„Надамо се да ћемо у најкраћем року, спроведећи потребне реформе и организујући српске оружане снаге, сопственим средствима загарантовати ред и мир у земљи и на тај начин омогућити повлачење немачких трупа, које ће се посветити својим сопственим задацима.“

Недић је декларисао своју владу као „владу српског спаса“, која је тобоже имала задатак да српски народ спасе од немачких репресалија. Уједно је стварање ове владе у широким масама народа имало да изазове утисак као да Србија сада од Немаца добија некакву своју слободу, јер, ето, има и своју војску.

У ствари, положај Недићеве владе у односу према команданту Србије и његовом окупационом штабу ниуколико се није изменио у поређењу с положајем раније Аћимовићеве комесарске владе. Управни штаб команданта Србије директно је руководио, преко својих официра, сваким министарством и Недић ни о једном питању није могао самостално одлучувати. За сваку, па и најмању ствар, морао је да се обраћа за дозволу управном штабу команданта Србије, посебно његовом начелнику Турнеру.

Међутим, и поред такве потпуне Недићеве зависности од окупационих органа, Рибентроп је из Берлина тражио од својих представника у Београду специјалне мере осигурања. Он се бојао да Недићева влада не искористи свој положај за то да Немачкој поставља било какве захтеве, било које природе. Рибентроп је захтевао од Бенцлера да предузме све мере да се Недићева влада неким случајем не окрене против немачког Рајха. „Ми морамо задржати могућност да нову владу у свако доба вратимо у одређене границе или да је опозовемо“, поручивао је Рибентроп.

Бенцлер је одмах, већ другог септембра, похитао Недићу на разговор, да га опомене, и у вези с тим извештавао је Берлин:

„Данас сам имао први начелни разговор са г. Недићем. Том приликом ми је сам поново нагласио потпуну лојалност према наређењима немачких окупационих власти. Даље ми је изложио да има намеру да између осталог, поред главног задатка, борбе против

комунистичког устанка, одмах предузме најоштрију акцију против Јевреја, а што је могуће пре и против масона, који треба да буду отпуштени из свих јавних надлештава и сакупљени у концентрационе логоре, а затим да покрене јавне процесе против криваца за догађаје од 27. марта."

Тако је Недић постао обичан слуга немачких окупационих власти у Србији. Немачки командант одлучивао је чак о томе да ли ће, и у којој прилици, Недић моћи на згради у којој се налазила његова канцеларија да истакне српску заставу или не.

СПРЕГА НЕДИЋА СА ЧЕТНИЦИМА

Реакционарни грађански кругови већим делом су поздравили стварање Недићеве владе. Онај њихов део који је већ раније сарађивао с комесарском владом Милана Аћимовића, с одушевљењем је прихватио стварање Недићеве владе, сматрајући да је тиме створена организација са чврстом руком за борбу против партизанских одреда и за ослобођење Србије, како су они говорили, од комунистичке напасти.

Други, проенглески и четнички део грађанских политичких кругова, иако се одбојно односио према немачким окупаторима, још од раније је одржавао везе и контакте са Аћимовићевом комесарском владом. Из једног документа се види да је Аћимовић, још првих недеља по уласку Немаца у земљу, имао успостављену везу са штабом Драже Михаиловића на Равној гори. Аћимовић је касније, о изјави коју је на Равну гору још у јуну 1941. пренео један четнички обавештајац, рекао:

„Што се тиче мога става према националним људима у шуми, навешћу један случај: одмах у почетку окупације, у току месеца маја или почетком јуна, Немци су били организовали једну већу акцију, да би очистили наше шуме од остатака југословенске војске, како су они сами говорили. Ту се у првом реду мислило на Дражу и његове људе. Ја сам Немцима истицао некорисност и чак штетност те акције, говорећи да ће за време окупације бити увек људи који ће одлазити у шуму и боље је да тамо падну под утицај једног националног трезвеног човека, него ли под утицај комуниста. Немци су те разлоге примили и тако до те акције није дошло.

Ја сам стајао на становишту да Дражин циљ мора да буде и наш циљ. Наш рад треба дискретно да координира, а никако да се сукобљава. Између Драже, односно његових људи, и мене био је стални контакт. Требало је да дође између нас до једног састанка у близини Ваљева, али до тог састанка није дошло јер су комунисти били пресекали пут. Све је ово такође било пре образовања Недићеве владе."

На којој основи су налазили споразума један и други део српске буржоазије? Они су се, пре свега, слагали у погледу потребе одлучне и оштре борбе против партизанских одреда и народноослободилачког покрета. Али они су, исто тако, сматрали да треба створити једну јаку и велику Србију, која би обухватила Македонију, Црну Гору, Босну и Херцеговину. На тој основи они су уједно развијали страховиту мржњу према хрватском, македонском и другим народима у Југославији.

Развијајући националну мржњу и шовинизам, они су се вешто користили недељима која су према српском и осталом југословенском становништву чиниле усташе и мађарски окупатори у Хрватској, Босни, Херцеговини и Војводини. У томе их је донекле помагао велики поток избеглица који је, августа и септембра, непрекидно пристизао у Београд, доносећи приче о страховим зверствима усташа и мађарских окупатора. У току лета 1941. године у Београд је просечно дневно пристизало око 180 избеглица, а у септембру, према расположивим подацима, темпо пристизања избеглица још се повећао:

17. септембра	. . . . .	378
18. септембра	. . . . .	145
19. септембра	. . . . .	117
20. септембра	. . . . .	89
21. септембра	. . . . .	21
22. септембра	. . . . .	199
23. септембра	. . . . .	160, итд.

Према подацима из недићевске архиве, у другој половини 1941. године у Србију је придошло преко 330.000 избеглица. Међу њима налазио се, свакако, изванредан број припадника буржоазије из крајева које су напустили, па су доласком у Србију почели глорификовати Недића и његову владу као владу која спасава српски народ. Веома је карактеристично да се Недић представљао као спасилац српског народа и зато је добио подршку бројних избеглица.

И поред тога што је одржавао везе с комесарском Аћинићевом владом, великосрпски четнички покрет, којим је

руководио штаб Драже Михаиловића, почео је, у лето 1941, у Београду да ствара своју политичку организацију. Августа месеца већ је био формирао у граду један четнички политички одбор за пропаганду четничких идеја. Овај одбор организовао је Дражин лични пријатељ и секретар Земљорадничке странке Лазар Тркља. Требало је да у одбору буду заступљени представници разних политичких странака и друштвених организација. Тако су у београдски политички одбор четничког покрета тада ушли:

- У име Радикалне странке — Виден Благојевић, адвокат;
- у име Демократске странке — Миодраг Живановић, адвокат;
- у име Земљорадничке странке — Јово Поповић;
- у име Српског културног клуба — Стеван Станковић;
- у име Учитељског удружења и Савеза патриотских друштава — учитељ Димник;
- у име тзв. Омладинског фронта за одбрану отаџбине — Милија Јанићијевић, правник;
- у име Београдске трговачке омладине и питомаца „Привредника“ — Миливоје Матић, приватни чиновник, и
- у име Савеза „Сокола“ — Владимир Белајчић, први заменик старешине.

Овај равногорски политички одбор у Београду израдио је такође свој политички програм пун великосрпских циљева. Програм, између осталог, предвиђа чишћење тзв. српских територија од несрпског становништва још у току рата, затим успостављање хегемоније и хомогености српског становништва у градовима с мешовитим живљем, нарочито у Босни и Херцеговини, затим пресељавање Црногораца у области које буду биле ослобођене од несрпског становништва, итд. Сличан је био и програм стварања једне великосрпске хомогене државе који су израдили Аћимовић и Недић и елаборат о томе предали немачком команданту Србије.

У стварању четничког покрета у Београду посебно су били активни поједини бивши чланови Земљорадничке странке: њен секретар Лазар Тркља, др Милош Секулић, Јово Поповић и други. Крајем августа Милош Секулић је ишао на састанак с Дражом Михаиловићем и том приликом детаљно се договорио о стварању једне политичке организације четничког покрета у Београду као и по селима на терену.

Активизирање бивших чланова и функционера Земљорадничке странке и њихова помоћ четничком покрету Драже Михаиловића 1941. године нису били нимало случајни. По-

једини чланови и функционери ове странке имали су још давно пре пропасти старе Југославије врло тесне везе са енглеском тајном службом. Крајем 1940. године, из тих редова била је формирана читава једна илегална организација која се спремаола да обори владу Цветковић — Мачек и да на власт доведе једну проенглески оријентисану владу која би хитлеровској Немачкој пружила отпор у надирању према Балкану. У те сврхе и Енглези су почели дипломатским каналима да шверцују оружје за ову илегалну организацију. Према неким подацима, оружје је стизало дипломатском поштом у мањим количинама, па је доношено чак и у седиште Земљорадничке странке у Балканској улици број 14. Један део овог оружја скриван је такође у дворишту vile председника Земљорадничке странке Милана Гавриловића. Има података да је у једном или два наврата стигла чак вагонска пошиљка оружја за Земљорадничку странку.

Спремајући се да изврше преврат, припадници ове организације, почетком 1941. године, у једном стану у улици Проте Матеје изградили су једну тајну радио-станицу. Саградио ју је неки инжењер Томашевић, који је касније, у лето 1941, у једном другом стану, у улици Божицара Ације, такође градио радио-станицу намењену четничком штабу на Равној гори.

Међутим, када је 27. марта био извршен војни пуч, поменуто оружје било је предато војним властима. Изгледа, ипак, да се један део овога оружја још увек био задржао у Енглеској амбасади. Трагајући за тим, Гестапо је 6. септембра 1941. почео да врши откопавања у дворишту Енглеске амбасаде и тада је ту било откривено 2.250 комада разних мина, 165 фитиља и 220 разних упаљача. Тада је „Ново време“ навелико писало о откривању овог оружја и повезаности извесних кругова из Београда са Енглеском амбасадом.

Упркос свему томе, Гестапо, немачка војна команда и домаћа полиција у лето 1941. године углавном нису дирали ове проенглеске елементе београдске буржоазije. Они тада нису вршили велик прогон присталица четничког покрета у Београду. Сагласно свом већ изложеном плану, хтели су да све те снаге окупе и ангажују за борбу против народноослободилачког покрета, а сада, почетком септембра 1941, да их окупе око владе генерала Милана Недића.

Немцима је ишла у корист четничка пропаганда о том да није време за борбу, да треба прекинути акције и спасавати српски народ од немачких репресалија, о чему је, такође, на све стране трубио и Недић. То је била основа на којој су, крајем августа и почетком септембра, почели да ступају у све јачу везу с окупатором представници четничког покрета Драже Михаиловића и Недићеве владе, као и

разни буржоаски политички кругови у Београду, спремајући се да под немачким руководством успоставе своје јединство у борби против партизанских одреда, као оружане силе народноослободилачког покрета.

Чим је Недић образовао своју владу, Дража Михаиловић је одмах, преко својих представника, успоставио с њом непосредни контакт. Преговори између делегације Драже Михаиловића и Недића вођени су од 2. до 4. септембра 1941. године. О томе је сам Недић, на саслушању 1946. год., рекао:

„Одмах по успостављању моје владе почетком септембра код мене је дошла једна делегација Драже Михаиловића, коју су сачињавали пешадијски потпуковник Ђурић, мајор Александар Мишић и генералштабни Ђурић са оригиналним пуномоћјем Драже Михаиловића ради преговора. Услови које је поставио Дража били су углавном ови:

1. да се успостави ред и мир у Србији;
2. да се поведе заједничка борба против партизанских одреда предвођених комунистичком партијом, управо против чета комунистичке партије;
3. да успоставим везу и легитимишем Дражу код Немаца;
4. да му се достави извесна свота новца ради исплате припадљности његових официра и подофицира;
5. да се по умирењу Србије изврши војна акција у Босни ради умирења;
6. да се помогне Ђукановић Влади у Црној Гори ради умирења исте.

Сви ови предлози и услови били су прихваћени са моје стране. Дража је добио новац, а Немци су ово одобрили."

На овом састанку био је такође израђен војни план координираних операција новоформираних недићевских одреда и одреда Драже Михаиловића против партизана у западној Србији. Међутим, партизани су овај план већ 8. септембра ухватили у селу Белановици код курира који су план носили у штаб на Равну гору, код мајора Марка Олујевића, помоћника команданта жандармерије, и поручника Славка Пипана.

Преко Београда и у Београду четнички покрет Драже Михаиловића одржавао је такође везе с четницима Косте Пећанца. Дража Михаиловић је још у августу 1941. године писао Кости Пећанцу о разграничењу зона у којима ће дејствовати у Србији ова два четничка покрета. До несугласица између њих било је дошло када је Коста Пећанац име-

новао генерала Љубу Новаковића за команданта Пећанчевих шумадијских одреда. Генерал Новаковић имао је амбиције да као четнички вођ конкурише Дражи Михаиловићу. Али када се Новаковић одвојио од Пећанца, равнорски штаб је брзо нашао заједнички језик с Костом Пећанцем. Средином септембра, између представника равнорског штаба и Пећанчевих четника био је склопљен у Београду споразум о заједничкој акцији против партизанских одреда и разграничењу терена на којима ће деловати обе четничке групације. О том споразуму писао је бивши генерал Божићдар Путниковић, 22. септембра 1941, Кости Пећанцу између осталог:

„Драги мој Коста,

Поред толиких твојих успеха овамо у Београду, сматрам да ништа није мање вредности и твој споразум са Дражом . . .

Са Дражом си постигао споразум у тако важним и главним линијама. Он се састоји у следећем:

а) усвајање од раније предложене линије дејства твојих и Дражиних одреда,

б) сви се Дражини одреди, источно од те линије стављају под твоју команду — а сви се твоји одреди западно од те линије стављају под Дражину команду. О овоме вас двојица имате одмах да обавестите односне одреде,

в) вас двојица имате један другоме најжитније упутити по једног свога најповерљивијег човека који ће стално бити у штабовима вас двојице и служити за везу у смислу најприсније узајамне сарадње,

г) у твој образовани комитет овде у Београду има и Дража одмах да одреди своје људе, који ће најприсније радити са твојим људима и тиме сачињавати једно нераздвојиво тело, са задацима и дужностима које си ти њима већ издао или које им вас двојица, ти и Дража, будете накнадно издавали.

Све је ово сада свршена ствар коју је наш народ, и кроз тебе и кроз Дражу, најискреније желео. Сада само напред са најбољим надама и уверењем у успех."

Почетком септембра Београд је, дакле, био уједно центар у коме су одржавали, на једној страни, везу Недић и Његова влада с немачким командантом Србије и Гестапоом, на другој страни Недић и представници Драже Михаиловића и Косте Пећанца и, најзад, представници Драже Михаиловића и представници Косте Пећанца. У Београду се, на тај начин, испредало јединство српске реакције за борбу против народноослободилачког покрета и народног устанка.

ДАЉИ РАЗМАХ БОРБЕ

Доследно свом ставу о потреби окупљања свих искрених родољуба за борбу против окупатора, руководство народноослободилачког покрета августа и септембра 1941. године покушава и у Београду да дође у контакт с представницима четника Драже Михаиловића, надајући се да ће успети да их привуче у борбу против окупатора. Не знајући за четничке везе са Недићевом владом, представници народноослободилачког покрета одржали су почетком септембра један састанак с официрима повезаним с Дражом Михаиловићем. Иако спроведен у тајности, овај сусрет био је опасан за партизанске делегате, јер нису могли тачно знати с каквим ће се људима срести и неће ли се међу њима појавити и неки полицијски човек. То само показује колико су комунисти били упорни у настојању да остваре јединство свих националних снага у ослободилачкој борби.

Од стране народноослободилачког покрета у овим разговорима учествовали су Благоје Нешковић, Ђуро Стругар и Војин Николић,¹¹⁾ а од стране четника — пуковник Бранислав Пантић, мајор Пилетић и још два представника чија су имена непозната. Састанак није имао резултата јер су четнички официри настојали да на сваки начин убеди представнике партизана да не треба водити ор[^]жане акције против окупатора.

Тих дана у Београду био је одржан и један састанак представника народноослободилачког покрета с припадницима четничке групе генерала Љубе Новаковића, који су тада желели да се одвоје од покрета Косте Пећанца. Разговори су се водили у једној просторији болнице на Губеревцу. Ни овај састанак није довео до некаквих резултата.

Пишући Титу извештај о овим разговорима, Александар Ранковић, 11. септембра 1941. године, следећим речима је оценио поменуте четничке покрете:

„Мислим да је Гестапо заједно са својим слугама успео да у све ове групе и групице убаци своје агенте, чији је циљ да коче акције, разарају изнутра и обавештајна служба. Треба јако опрезан бити и не напуштати циљ повезивања с њима и као целином, и као појединцима, и као групицама које су вољне за сарадњу. Но, увек их терати на чистину.“

Развој догађаја потпуно је потврдио ову Ранковићеву оцену. Четници разне врсте брзо су налазили заједнички

¹¹⁾ Војин Николић (1913—1943), студент и чиновник, активно је учествовао у борби студентског покрета у годинама пред рат, а затим је највише радио у организацијама Народне помоћи и НО фонда. Ухапшен је априла 1942, а стрељан фебруара 1943.

језик са недићевцима, љотићевцима и окупаторима и већина их је пошла у борбу против партизана.

У међувремену, док је Недић формирао своју владу, припадници народноослободилачког покрета и даље су у Београду и Земуну водили своје акције противу окупатора. Непосредно по ф^оР^{ми}Р^{ањ}У Недићеве владе, 31. августа, био је извршен покушај дизања у ваздух антикомунистичке и антимасонске изложбе коју су окупатори организовали у згради масонске ложе у Гарашаниновој улици. Акција није успела, али је унела велику забуну код окупатора и полицije.

Средњошколац Радован Ћосић Бата, 3. септембра, у Неготинској улици, из револвера је убио једног немачког војника. Радован Ћосић припадао је једној ударној групи средњошколаца. Често је ишао у акцију заједно с Миљивом Сучићем, такође средњошколцем из IX мушке гимназије. Он је у више наврата, током лета 1941. године, учествовао у акцијама против окупатора и полиције, у сечењу телефонских каблова и стубова, паљењу окупаторске штампе, бацању „јежева“ по улицама и другим акцијама. Једном приликом пошао је с револвером на Пашино брдо с намером да уништи једног од агената Управе града Београда. Сачекао је агента пред његовом кућом и, у тренутку када је овај пошао да отвори капију, Ћосић му се приближио и потеглао револвер. На несрећу, метак се био заглавио у цеви. Ћосић се, међутим, брзо снашао и почео да трчи. Агент је овим догађајем био тако збуњен да је протекло извесно време док се није средио и потеглао своје оружје. Ћосић је то искористио и успео да се склони.

Радован Ћосић Бата био је један од најактивнијих ударника ослободилачких група у Београду у лето 1941. године. Он је касније изишао из Београда и ступио као борац у Краљевачки партизански одред. Био је касније борац Прве пролетерске бригаде, а као рањеник погинуо је у борбама на Сутјесци.

У околини Железничке станице Београд—Доњи Град 3. септембра, око 21 час, немачка патрола приметила је једну групу ударника и почела да их засипа пушчаном и митраљеском ватром, али ниједног ударника није успела да ухвати.

У Земуну су ударници већи број акција саботаже извршили посебном запаљивом смесом. На тај начин један омладинац изазвао је пожар у текстилној фабрици „Авала“, која је производила свиљу за немачке падобране. Иако су ватрогасци интервенисали, штета је цењена на стотине хиљада динара.

Комунисти и скојевци са земунског подручја Ново насеље организовали су у јесен 1941. године више акција у

предузећу „Луфтханза“ и на аеродрому. Они су ту систематски односили алат и други материјал, потребан Немцима, и све то бацали у оближње канале или упућивали партизанским радионицама. Једна група ударника изазвала је тада саботажу на авиону типа „Дорние“, па се авион при слетању поломио.

Срески комитет КПЈ за Земун редовно је издавао „Вести“ и штампао разне прогласе и летке у својој техници, која је прво била смештена у улици Тошин бунар, а затим и у Железничкој колонији. Сав овај материјал широко се растурао у Земуну, а поједини прогласи пребацивани су и дотурани у Београд.

У првој половини септембра 1941. у граду се даље ширила устаничка атмосфера. Борбене акције, диверзије и саботаже у самом граду вођене су упоредо с борбом партизанских одреда у непосредној околини града. Тако је Космајски партизански одред извршио диверзије на нишкој прузи, код Рипња и Ђуринаца, а Посавски одред држао је готово читаву слободну територију на самим прилазима Београду. У време кад су се хитлеровске дивизије приближавале Москви и кад је немачка ратна машина била у пуном напону своје нападачке снаге, Београђани су, заједно са устаницима целе Југославије, задавали ударце немачкој војној сили.

ХИТЛЕР НАРЕЂУЈЕ ДА СЕ УСТАНАК УГУШИ

Развој ситуације у Србији, као и у целој Југославији, и акције против окупатора у Београду, присилили су немачку Команду Југоистока да почне уочавати озбиљност положаја у коме су се нашле немачке војне снаге у Југославији. Фелдмаршал Лист, командант Југоистока, петог септембра издао је наређење за угушење устаничког покрета у Србији у коме изричито подвлачи да треба извршити осигурање у свим већим местима и на свим важнијим објектима. Он у том наређењу, између осталог, каже:

„... осигурање треба ограничити на оне објекте чије је одржавање од животне важности. Првенствено овде спадају: Београд, као престоница (ту треба имати довољно покретних резерви!), железничка пруга Лесковац—Ниш—Београд—правац Загреб, дунавски и савски мостови, гвоздена врата на Дунаву, Борски рудник бакра итд.“

Фелдмаршал Лист сматрао је, дакле, Београд такође једним од најугроженијих места у устанку и зато је наре-

ђивао да у њему посебно треба имати довољно покретних резерви. Како се устанак почетком септембра 1941. незадрживо развијао, немачки функционери у штабу команданта Србије били су присињени да схвате да Недићева влада не може извршити онај задатак који су јој они наменили, тј. да не може угушити устанак у Србији. Већ 11. септембра, дакле свега 12—13 дана после формирања Недићеве владе, Бенцлер је извештавао Берлин:

„Судећи по вечерашњем стању ствари, изгледа да Недићева влада није могла сопственим снагама да са влада устанички покрет, јер су се до сада новостворене и у акцију убачене формације очигледно показале као непоуздане. Под дејством комунистичких, национализмом камуфлираних парола, сада и поједине групе четника заузимају непријатељски став према немачким окупационим трупима, али досада није с њима дошло до борби. Председник владе Недић и министар унутрашњих послова Аћимовић, с којима је данас о ситуацији подробно расправљано, а о чијим часним намерама нема сумње, потпуно деле то схватање и јасно су изјавили да сада остаје још само решење да се устанички покрет угуши једино немачким трупима.”

Ситуација је била тако тешка да су немачки команданти из Београда свакодневно упућивали вапијуће телеграме у Берлин и у Команду Југоистока, која се налазила у Грчкој, тражећи да им што пре пошаљу нова војна појачања. Устаници су тако брзо постизали успех и чистили територију Србије од немачких трупа и жандармеријских јединица да су се ове постепено морале повлачити и у Београду их је тих дана било све више.

Најзад је и сам Хитлер увидео озбиљност ситуације у Југославији и 16. септембра потписао је наређење о угушењу устанка на простору Југоистока, које се пре свега односило на Србију. Хитлер је тада одлучио да у Србију пребаци из Француске читаву једну оперативну дивизију с целокупним њеним наоружањем, како би пружила помоћ посадним немачким дивизијама, које су биле немоћне пред навалом устаника. Истовремено је начелник немачког Главног штаба генерал Кајтел издао наредбу о драконском обрачунавању немачке војске са устаницима на свим окупираним територијама у Европи. Према овом наређењу, немачке трупе добиле су код нас овлашћења да за сваког убијеног Немца стрељају 100 Срба, а 50 за сваког рањеног Немца.

За угушење устанка у Србији Хитлер је именовао посебан оперативни штаб на челу са генералом Бемеом. Тај

немачки генерал стигао је у Србију већ 18. септембра и одмах успоставио своје седиште у Београду. Он је од Хитлера добио изванредна овлашћења да командује и војним и позадинским снагама окупатора, јер се сматрало да ће само једна централизована команда моћи да угуши устанак који се био распламсао свом снагом.

Међутим, колико год да је ситуација у Србији и у целој Југославији тада била тешка за окупационе трупе и жандармерију услед све већег пораста и успеха устаничких снага, у самом Београду се у то време изменила ситуација а с њом и положај бораца за ослобођење. Успеси устаника у унутрашњости Србије довели су до нагле концентрације немачких војних и полицијских, као и квислиншких снага у самом граду. Полицији је пошло за руком да разним уценама и претњама рашири мрежу потказивача и агената. Појачана је контрола пријављивања грађана, а настојници су добили најстроже наређење да пријављују свако непознато лице. Повећане су такође бројчано домаће и немачке полицијске снаге.

Стварање Недићеве владе и спрега четничког покрета Драже Михаиловића с том владом, као и оснивање штаба четника Косте Пећанца и његово повезивање са равнорским четницима, једном речју концентрисање српске реакције у Београду, у знатној мери је сада отежавало непосредну акцију бораца за ослобођење у граду. На то је утицао такође и појачани прилив избеглица, чији је део био састављен од припадника шовинистички опијентисаних српских кругова из крајева ван Србије, који су у сарадњи с недићевским властима тражили спаса после бекства од усташког као и мађарског и албанског фишистичког терора.

Најзад, хапшењима која су свакодневно вршили, окупатори и њихове домаће полицијске слуге успели су да ухвате изванредан број припадника народноослободилачког покрета и чланова Комунистичке партије и СКОЈ-а. Они су их у затворима излагали најзверскијим мучењима и малтретирању покушавајући да открију илегалну партијску и скојевску организацију и читаву организацију народноослободилачког покрета. Међу ухапшенима нашли су се понекад и појединци који би попуштали пред натчовечанским мучењима вршеним од стране немачких стручњака за мучење и агената београдске полиције.

Најтежи ударац је народноослободилачки покрет у Београду и у читавој Србији претрпео услед провале коју је на полицији извршио члан ЦК СКОЈ-а Ратко Митровић.¹² Он

¹²) Поменутог Ратка Митровића треба разликовати од Ратка Митровића, студента из Чачка, који је 1941. био комесар Чачанског партизанског одреда и који је због својих заслуга после ослобођења проглашен народним херојем.

Б И Л Т Е Н

ГЛАВНОГ ШТАБА НАРОДНО-ОСЛОБОДИЛАЧКИХ ПАРТИЗАНСКИХ ОДРЕДА ЈУГОСЛАВИЈЕ

10 VIII 1941

БРОЈ 1

I. Задатак народно-ослободилачких партизанских одреда

1) Народно-ослоб. партиз. одреди у свим областима Југославије: Србија, Хрватска, Словенија, Црна Гора, Босна и Херцеговина, Македонија, Војводина, Санџак и Далмација имају главни свој циљ — ослобођење народа Југославије од окупатора и борба против дошљих окупаторских агента који помажу устаникање и терорисање нашег народа.

2) Највећи непријатељ слободе и независности нашег народа јесте немачки фашизам, па онда сви остали његови фашистички трабанти који караче по нашој земљи. Према томе света је дужност свих редовца да се боре немишљиво до потпуног уништења то фашистичке банде.

3) Партизански одреди зову се народно-ослободилачки и због тога што то њиху борбене формације било које политичке партије или групе — у конкретном случају ни Комунистичке Партије, без обзира на то што се комунисти боре у првим редовима — већ су то борбени редови народа Југославије у којима треба да се боре сви редовци способни за оружану борбу против окупатора, без обзира на политичко уверење.

4) У тој општој борби са непријатељима нашег народа партизански одреди имају многобројне задатке. Они морају рушити све оне објекте који служе фашистичким освајачима: железнице, мостове, фабрике, радионице, складовишта муниције и оружја. Они морају свим силама онемогућити окупаторе да одузимају освајачима жито, стоку и остале намирнице. Рескрирано жито, стоку и друге намирнице треба силно одузети окупаторима и раздати народу у потребну количину задржати за исхрану одреда. Партизански одреди морају онемогућити убирање пореза и других доприноса, јер у данашњем моменту све то служи само окупаторима да повећају освајачких ратова и даље убојтавање наших народа.

5) Партизански одреди морају са оружјем у руци бранити насеља града и села од фашистичких зулука. Они морају штитити животну народа од окупаторске пљачке.

6) Партизански одреди морају на сваком кораку уништавати фашистичке одреде, нарочито официре и гестаповце, црне кошуље и т. д. Исто тако треба немишљиво уништавати њихове домаће агенте, разне народне издајнике и провокаторе који у масама предају у руке фашистичких кривика највеће страве народа, који служе као верни пси окупаторима и терористу наш народ.

7) Партизански одреди морају неуморно развијати отпор народа дижући народне устанке и стављати се на чело тих устанака као борбено језгро. Досадашње некуство партизанских борби показало је да се занемаривало питање опште народног устанка, зато је потребно хитно консолидовати тај недостатак, јер у противном могу бити партизани изоловани од маса које су спремне да се боре за своју правду ствар.

8) Политичка линија партизанских одреда мора бити: народно-ослободилачки антифашистички фронт свих народа Југославије без разлике на политичка и верска уверења.

9) Код стварања партизанских одреда не сме се бити тесногрудан, већ дати могућност ширине иницијативе да стварање партизанских одреда. Већ створени партизански одреди треба одмах да се повезу са месним и окружним штабовима и ставе под њихово руковођство.

10) Штабови и командирџи морају будно pazити да непријатељ не убаца у партизанске одреде своје провокаторе и шпијуне. Ако се такви појаве треба их одмах стрелати и њихова имена објавити.

11) Штабови и командирџи партизанских одреда морају строго pazити на дисциплину у одредима. Сваки чин пљачке, издаје или грубе повреде дисциплине треба строго кажњавати.

12) Штабови морају водити бригу о исхрани бораца, о наоружању и друго. Исхрану треба организовати заједно са комитетима народ-ослоб. фронта који треба да прикупљају фонд народног ослобођења. У случају где таквих комитета још нема треба доброволним приредбом селама и грађана осигурати исхрану или плаћати намирнице у готовом.

13) Сви партиз. одреди са својим штабовима: из Хрватске, Србије, Словеније, Црне Горе, Босне и Херцеговине, Војводине, Далмације, Македоније и Санџака спадају под врховно руковођство Главног штаба народ-ослоб. партиз. одреда Југославије.

Ради координирања борбе и успешног вођења операција штабови морају бити међусобно добро повезани.

је августа месеца био ухапшен у Војводини и затим пребачен у београдску полицију, где су га агенти од раније познавали. Митровић је у полицијском затвору брзо попустио. Пошто је познавао већи број партијских функционера, почео је да одаје њихова имена и адресе станова у којима се с њима налазио. Тако је полиција дошла до драгоцених података и добила широке могућности за прогањање и хапшење најистакнутијих партијских функционера у Београду и руководиоца народноослободилачког покрета.

БОРБЕНЕ АКЦИЈЕ ПРОТИВ ОКУПАТОРА У ЈЕСЕН 1941.

Градом су се, међутим, и даље ширили леци и прогласи Комунистичке партије и појединих органа народноослободилачког покрета, и даље су Београђани читали Билтен Главног штаба Народноослободилачких партизанских одреда Југославије. Немачки официри, војници и домаћи полицијски агенти стално су и даље морали да стрепе да их не стигне осветничка ослободилачка рука. У тим августовским и септембарским данима није био редак случај да се на улицама Београда стицало по неколико диверзантских акција у истом тренутку. Често се могло видети како немачки официри и војници са откоченим пиштољима, машинкама и другим оружјем не иду тротоарима, већ патролирају средином улице у страху да однекуда, са прозора или из дворишта, не буду нападнути.

Па ипак, повећање суровог притиска полицијских и војних снага на грађанство и појачана полицијска контрола знатно су отежали услове за антиокупаторске акције у граду. Борци за ослобођење нису више могли задржати првобитне форме организације, десетине, јер је у новим условима повећана опасност од полицијских провала. Београдска организација ослободилачког покрета приступила је укидању ранијих војних десетина и војних штабова. Показало се да они под појачаним полицијским притиском тешко могу да опстану у организационом погледу и одрже сву потребну конспирацију свог рада. Уместо десетина, за извођење акција сада су стваране појединачне ударне групе, двојке или тројке, које су увек имале сасвим одређени задатак.

У првим месецима рата организација десетина имала је, између осталог, задатак да у граду врши нападе на најважније објекте, посебно се замишљало да ће десетине ступати у акцију када на главном фронту дође до преокрета. Веровало се да ће немачка војска на Источном фронту брзо

претрпети пораз. Када је, међутим, постепено постало очигледно да ће рат дуже потрајати и да првобитно планирана акција десетина, па и батаљона, у самом граду не може имати сврхе, измењен је начин организовања борбених група. Стварање мањих ударних група за појединачне акције против окупатора значило је прилагођавање организације народноослободилачког покрета у Београду новонасталим условима с јесени 1941, условима појачаног полицијског притиска и терора и велике концентрације окупаторских снага у граду.

Циљ свих борбених акција у Београду био је да нанесу било какве штете окупатору. Током лета и јесени 1941. године изведено је веома много ситних и крупних саботажа о којима није сачувано никаквих података. Ове акције имале су масован карактер и тако су изненађивале непријатеља да он никада није знао са које му стране прети опасност и сваког часа је очекивао да се у неком делу града нешто деси. Истовремено су те акције уливале снажну веру грађанима у успех борбе за ослобођење.

Ударне групе добијале су оружје за извршење својих задатака из илегалних складишта оружја, која су за ту сврху била формирана још у лето 1941. Има података да је оружје из ових складишта у јесен било концентрисано на мањем броју места. Тако је у згради на Зеленом венцу број 9 комунист Јуре Чуле руководио једним арсеналом оружја.¹³⁾ Он је издавао и примао оружје из овог складишта. У том арсеналу вршена је и оправка неисправног оружја. Ту се налазило око 25 револвера разних калибара, шест до осам хиљада метака, 18 бомби и једна пушка маузерка. Руководилац складишта сваког дана се виђао са човеком за везу који му је преносио инструкције о примању и издавању оружја. Редовно је било уговорено ко ће и где доћи по оружје и издавана је посебна лозинка за сваки такав сусрет. Тако је, на пример, једна од лозинки била: „Где је Авала?“ — „Авала је у Паризу“.

Крајем септембра, у току октобра и новембра месеца 1941. ударне групе извршиле су више акција против окупатора и полиције у Београду. Унеколико се сада променио карактер ових акција, а после одласка више стотина припадника народноослободилачког покрета у партизанске одреде, смањило се и број ударника у самом граду. Док је раније, поред отворених акција уперених против окупатора и полиције, био извршен читав низ акција демонстративне и политичке природе — паљење окупаторских новина, лепљење ослободилачких парола, цепање окупаторских пла-

¹³⁾ Јуре Чуле данас је директор предузећа „Фрањо Клуз“ у Београду.

ката и сл.¹⁴⁾ — акцијама које су извођене у јесен 1941. пре-тежно се тежило појединачној ликвидацији немачких официра и војника, као и домаћих полицијских агената. Тако је у овом периоду забележено десетак атентата на агенте и припаднике немачке војне силе.

У Миријевској улици убијен је 27. септембра агент антикомунистичког одсека Управе града Београда Петар Симић. Овај атентат извели су ударници Божа Стаменковић, радник и члан Месног комитета СКОЈ-а, и Блажо Баровић, студент.¹⁵⁾

На сличан начин, сачекивањем у заседи у близини агентовог стана, 1. октобра ударници Димитрије Димитријевић и Мирослав Мирковић извршили су атентат на полицијског агента Милоша Пајића у Браничевској улици.¹⁶⁾

Истог дана, једна друга група београдских радника-ударника, међу којима Милић Мартиновић, Ђуро Мађерчић и Јован Радојчић¹⁷⁾, покушала је да изврши атентат на једног од најугледнијих чланова Љотићевог „Збора“, др Велимира Даниловића, испред његовог стана у Новопазарској улици број 48. Даниловић је том приликом био рањен, а атентатори су успели да избегну потери, као и у раније поменути атентатима.

У периоду септембар—новембар 1941. године ударници су извршили у Београду још неколико атентата, о чијем тачном датуму нема сачуваних података.

Једна ударна група убила је немачког стражара у црној гестаповској униформи у Војвођанској улици, пред зградом соколане. Исто тако био је извршен атентат на Тошу Марковића, полицијског агента. Група ударника покушала је да

¹⁴⁾ Велики бес ухватио је агенте и окупатора, на пример, када су једног јутра у Кнез-Михаиловој улици, на зиду зграде бивше књижаре „Геца Кон“ (данас се ту налази књижара „Просвета“) угледали брижљиво нацртан крупни знак V (Викторија) сав исполиван мастилом. Наиме, један београдски омладинац-ударник у погодном моменту бацио је флашу са мастилом на немачки симбол победе.

¹⁶⁾ Види стр. 74. — *Блажо Баровић* постао је скојевац још 1938/39. у VI мушкој гимназији. Једно време је током окупације радио као члан VII рејонског комитета СКОЈ-а. Ухапшен је крајем јула 1942, мучен у затвору и спроведен на Бањицу, одакле је 1943. пребачен у логор Маутхаузен, где је и настрадао.

¹⁰⁾ *Димитрије Димитријевић* данас ради као директор Занатско-услугне радионице „Скадарлија“ у Београду, а *Мирослав Мирковић* руководи једним погоном у предузећу „Сутјеска“ на Карабурми.

¹⁷⁾ *Ђуро Мађерчић*, браварски радник, рођен 1922. године и *Милић Мартиновић*, обућарски радник, рођен 1917. године, спадају у групу најбољих београдских ударника. Они су често заједно или с разним другим ударницима-радницима извршавали велик број акција и неколико атентата, о чему ће у потоњем тексту бити речи. *Мартиновић* је био ухапшен у марту 1942. и касније стрељан, а *Мађерчић* је, вероватно, погинуо борећи се у некој партизанској јединици, о чему нису сачувани подаци.

ликвидира агента Жику Јовановића у улици Господара Вучића. Једна друга група ударника извршила је атентат на тумача немачке команде.

Према немачким изворима, 15. октобра 1941. у 13,15 часова, услед напада који су ударници извели ручном гранатом и револверским хицима, погинуо је стражар П. Т. батаљона 200, који се налазио на раскршћу улица Александра Карађорђевића и Љутице Богдана. Предузете мере против извршилаца нису дале никаквих резултата.

Кафеџија Раде Лазаревић у кафани „Домовина“, у улици Војводе Степе, истицао се као потказивач извршилаца појединих акција у непосредној околини његове кафане. Једна група ударника покушала је да казни овог конфидента и он је том приликом тешко рањен.

У свим борбеним акцијама у Београду током лета и јесени 1941. изванредну улогу одиграла је омладина. За ту београдску омладину Тито је касније рекао:

„Године 1941. овдје, на улицама Београда, младићи и дјевојке, скоро дјеца, на позив Комунистичке партије, пошли су у борбу, не штедећи своје младе животе. Омладина у Београду, омладина у Крагујевцу, омладина у Ваљеву, омладина у Ужицу, омладина у Пожаревцу, омладина у свим градовима Србије, омладина српских села — дигла се и пошла у борбу против највећег непријатеља и српског и свих народа Југославије — немачких окупатора и његових слугу. Кад иду у борбу људи, војска коју је држава створила, одрасли људи, онда је то њихова дужност према својој отаџбини, онда је то дуг сваког грађанина и родољуба. Али, кад без мобилизације, добровољно, дјеца од 12, 14, 15 и 16 година иду у борбу, знајући да ће у њој погинути — онда је то више него дуг према домовини, онда је то натчовјечански хероизам младих људи који жртвују себе, иако још нису управо ни ступили у живот, да би будућа покољења била срећна.“

У непосредном вршењу акција у самом граду 1941. године својом храброшћу нарочито су се истицали: Радомир Марковић Гембеш, Ђуро Мађерчић, Милић Мартиновић, Карло Лукач, Бранко Булат, Бранко Тасовац, Никола Стриника, браћа Ленард, браћа Вићентијевић, Жика Безановић, Милић Ракић, Драгутин Стојнић, Милан Чортан, Душан Витас, Петар Лаушев, Слободан Томић, Миаивој Сучић, Радован Ћосић Бата, Зорица Божовић, Нада Анастасијевић, Јован Гајгер, Јован Стефановић, Радован Симић и многи други ударници.¹⁸⁾

¹⁸⁾ Услед одсуства документације о свим акцијама извршеним против окупатора у лето 1941, као и о њиховим извршиоцима, данас је

И док су по улицама готово свакодневно ударници вршили акције, када су непрекидно исписиване ослободилачке пароле, прекидане војне телефонске и телеграфске везе, када су по улицама праштали револвери и падали окупаторски војници и агенти, када су избијали пожари на значајним војним објектима, партизански одреди широм земље постизали су све веће успехе.

У Мачви, Посавини, Подрињу и читавој западној Србији у то време партизани су ослободили пространу територију. Одреди су бројно расли и све се боље наоружавали.

Политбиро Централног комитета КПЈ и Главни штаб Партизанских одреда Југославије су, 31. августа, на једној својој седници, одлучили да напусте Београд, да се пребаце у западну Србију, на ослобођену територију, и да тамо непосредно руководе устанком. Било је оцењено да је дошао моменат када Главни штаб Партизанских одреда и руководство народноослободилачког покрета треба да буду у непосредној близини партизанских одреда и на самој слободној територији, јер ће тиме бити обезбеђено ефикасније командовање и политичко руковођење покретом не само у Србији већ и у читавој Југославији.

Услед извесних тешкоћа око успостављања веза и канала за пребацивање из Београда на слободну територију, Главни штаб Партизанских одреда Југославије и Политбиро ЦК КПЈ могли су да изиђу из Београда тек 16. септембра, дакле истога онога дана када је Хитлер потписао поменуто наређење о угушењу устанка на простору Југоистока. Истог дана руководство устанка предузима мере за даље ширење устанка.

Тито је изишао из Београда у пратњи Јаше Рајтера и Веселинке Малинске, који су имали задатак да га прате и

готово немогуће побројати ни само најистакнутије међу београдским ударницима. Ударне групе биле су организоване од стране разних партијских и скојевских организација, а многе акције често су вршили и поједини ударници на сопствену иницијативу. Акција је било толико много да ни полиција није стигла да их све региструје. Многи организатори и извршиоци акција изгубили су животе у народноослободилачкој борби, па о многим подухватима и њиховим јунацима данас не можемо сазнати ни из сећања савременика. Стога је, вероватно, у побројаним именима изостављено више истакнутих ударника које би ваљало поменути упоредо с онима о којима се у тексту говори. Поред већ раније споменутих група ударника Марковића Гембеша, Мађерчића и Мартиновића, састављених искључиво од радника, као и средњошколских група Стефановић — Гајгер, Ћосић — Сучић и Божовић — Анастасијевић, треба такође истаћи ударну групу омладинаца VII мушке гимназије с њеним најбољим члановима: Слободаном Томићем, Радованом Симићем, Петром Лаушевим и др. Ова група вршила је акције претежно у простору око Аутокоманде, на Душановцу и Вождовцу. Нарочито се истакла у вршењу атентата на поједине полицијске агенте. Исто тако је била активна група Алексија Зечевића, Оцоковића и других из VI мушке гимназије.

чувају,¹⁹⁾ а у шиховом друштву налазио се такође поп Милутиновић из Ивањице, који је у Београд био дошао неким послом. Присуство једног свештеника у Титовом друштву у возу на путу за Краљево, Чачак и Пожегу могло је побудити најминималнију сумњу полицијских органа. Тако се Тито возом пребацио из Београда преко Краљева у Чачак, затим у Пожегу, а из Пожеге у штаб Ваљевског партизанског одреда, где је стигао 18. септембра 1941. године.

Александар Ранковић, Иван Милутиновић и Лола Рибар напустили су Београд преко Чукарице и Макиша, пребацили се на територију коју је ослободио Посавски партизански одред, а одатле продужили на слободну територију западне Србије.

Одласком Александра Ранковића из Београда је отишао секретар Покрајинског комитета КПЈ за Србију. Уочи његовог одласка било је договорено да у граду остане један оперативни секретаријат Покрајинског комитета који ће ту водити послове Покрајинског комитета и одржавати везе с партијским организацијама у оном делу Србије у којем то Александар Ранковић са ослобођене територије не буде могао да чини. У овај оперативни секретаријат Покрајинског комитета тада су ушли Благоје Нешковић, који је тих дана био кооптиран за члана Централног комитета КПЈ, затим Спасенија Бабовић, Милош Матијевић Мрша и Љубинка Милосављевић, као секретар Покрајинског комитета СКОЈ-а. Њихов задатак био је такође да, у својству вишег партијског руководства, воде рачуна о раду и борби партијске и скојевске организације у граду, а такође да одржавају партијску покрајинску технику и везе са појединим партијским организацијама ван Београда.

Народноослободилачки покрет у Београду наставио је своју борбу у тим измењеним условима.

¹⁹⁾ Јаша Рајтер данас је директор Београдског сајма, а Веселинка Малинска потпредседник Извршног већа Народног собрања Македоније.